

Hoe speel je de dubbel? Op weg naar een eigentijdse democratie

Voordracht bij het afscheid van Henk Wooldrik als Hoofdofficier van Justitie van het parket te Haarlem op 8-12-2004 door W.L. van Dinten

Henk Wooldrik vertrekt als hoofdofficier. Zijn afscheid nodigt uit terug te kijken. De gebeurtenissen van de laatste maanden geven daar bovendien alle aanleiding toe. Je vraagt je af wat is er gebeurd met onze samenleving, democratie en rechtssysteem.

Al zeker meer dan tien jaar lijken steeds meer mensen in toenemende mate het gevoel te hebben dat ze iets zijn kwijt geraakt. Ze konden alleen niet benoemen wat het was. Tot Fortuijn er woorden en beelden aan gaf. Hij schreef een boek met de titel: De verweesde samenleving. Hij overtuigde niet iedereen, werd al gauw icoon van een gevoel van onbehagen, terwijl de vraag wat we waren kwijt geraakt bleef hangen. Als oorzaak van het onbehagen wees hij op de afstandelijkheid van politici, bestuurders, ambtenaren voor wat de burger bezig houdt, op verkeerd aansturen van de bureaucratie. Op veel burgers kwam de overheid over als onverschillig. Het leidde volgens hem tot verlies van sociale samenhang, dat tot uitdrukking kwam in verlies van normen en waarden.

Na de laatste moord op een publieke figuur gaat het intussen vrijwel volledig over de onderlinge relatie van burgers, over respect voor elkaar, respect voor verschillen, over wat burgers samen doen en tot stand kunnen brengen of onmogelijk maken. De overheid lijkt inmiddels uit beeld, terwijl daar – in de analyse van Fortuijn – toch de oorzaak lag. Laten we onze eigen analyse maken.

Ontburgering

Een belangrijk fenomeen dat vooral de tweede helft van de jaren tachtig en de jaren negentig heeft gedomineerd, is de transformatie van de overheid in een bedrijf. Het effect daarvan wordt naar mijn oordeel nog steeds zwaar onderschat. Een casus om dat te laten zien.

De kantonnier van de weg

We wonen in hetzelfde dorp. Ik ken hem omdat hij en mijn overbuurman de wegen in de regio al jaren onder hun beheer hebben. Hij werkt al ruim twintig jaar als kantonnier. Ze beginnen de dag met een schouw van de weg: ze pakken dode beesten die overreden zijn op en kijken of er hier en daar problemen zijn. Na de schouw gaan ze koffie drinken bij de baas thuis, want die woont in zijn eigen werkgebied. Kleine klussen doen ze zelf, voor de grotere mogen ze aannemers inhuren. Bij ongevallen zijn ze er gelijk bij, want het is hun weg: ze luisteren met een scanner de kanalen af of er ergens iets gebeurt en zorgen ervoor dat schade aan de weg direct wordt aangepakt.

De wegen zijn prachtig onderhouden. Als er ergens iets niet deugt zeggen de bewoners het tegen hun kantonniers, die erop gebrand zijn het in orde te maken. Ze voelen het als een vorm van afrekenen dat anderen hun zeggen wat ze van de wegen vinden. Het is natuurlijk nooit goed. Complimenten krijgen ze niet, behalve in de winter. Dan rijden ze in alle vroegte uit om zout of zand te strooien. Iedereen is dan blij en tevreden. Tegen de tijd dat mensen met de auto naar hun werk gaan, is de weg goed bereikbaar. De buurtbewoners vinden wel dat de heren wat vaak en lang koffie drinken, maar niemand klaagt over de wegen of het onderhoud ervan.

Maar begin jaren 90 werd het anders. Je zag de kantonniers niet meer. Als ik hem tegenkwam, vroeg ik hoe het met hem was en wat ze deden. "Ach meneer", en hij vertelde zijn leed: "Ik ben overgeplaatst naar een grotere eenheid, samen met m'n maat. We werken niet meer aan de wegen in en rondom het dorp, want die zijn aan een ander toegewezen. We

krijgen nu opdrachten van het kantoor. Daar maken ze plannen die we moeten uitvoeren. Er is geen aardigheid meer aan. Ik tel de jaren tot mijn pensioen."

"En je maat?", vroeg ik. "Die is heel erg ongelukkig. Hij kan er niet tegen dat anderen hem zeggen wat hij moet doen, terwijl hij het zelf beter weet. Je kunt niet van papier regelen wat er in een nacht op de weg is gebeurd. We moeten nu zaken laten lopen die we anders regelden. Nog even en dan zal iedereen de gevolgen zien."

Hij had gelijk. De afvoer langs de trottoirbanden werd niet meer schoongemaakt. Ik belde de man van de provincie die daarover gaat. Die verontschuldigde zich en stuurde iemand die inderdaad kwam. De man vroeg mij of ik gebeld had. Ik bevestigde dat. Hij zei dat hij dat niet leuk vond. Ik zei dat ik het niet prettig vond dat onze weg werd verwaarloosd. Hij zei dat hij daar niets aan kon doen. Hij voerde opdrachten uit. Ik vroeg hem hoe ik het dan moest regelen. Hij zei dat hij dat niet goed wist. "Wel, dan bel ik", zei ik hem. En zo was de zaak weer rond. Toen kwam er een paar weken daarna plotseling een stratenmaker die het trottoir opnieuw bestraatte met oude stenen die hij beter kon vervangen. Maar daar was geen budget voor.

Ik houd tegenwoordig zelf de trottoirband bij. De weg is in de winter vaker glad. De bermten zijn minder schoon. Bart uit mijn buurt ergert zich er vreselijk aan. Bart is op het gemeente- en het provinciehuis bekend als de bonte hond. Hij zei laatst: "De weg is niet meer onze weg maar hun weg. We zijn iets kwijtgeraakt waar we op mopperden toen we het hadden.

Weet je, ik ben gaan beseffen dat kunnen mopperen een luxe is. Het lullige is dat je dat pas ervaart als je moet gaan klagen en behandeld wordt als iemand die vervelend is."

Herkent u het? Als je rondkijkt zie je gelijksoortige ontwikkelingen in allerlei sectoren. Wat in sociale samenhang georganiseerd werd, is vervangen door management dat via opdrachten, regels en interventies hetzelfde probeert te bereiken. Men neemt daarbij aan dat het dan minder zal kosten. In plaats van burgers die zelf in staat zijn hun zaken met hun kantonier te regelen, zijn managers, doelen stellen, plannen maken, plannen en doelen communiceren, kengetallen en geld, afrekenen en dwingen ervoor in de plaats gekomen. Het is een vorm van organiseren die ik aanduid met de term 'construeren en macht'. Ook dat kunt u overall waar de overheid zich transformeert in bedrijf waarnemen. Het effect op de positie van de burger wordt nooit besproken, maar is duidelijk. Die positie transformeert zich van mede-eigenaar en toezichthouder op een dienst, in een gebruiker die betaalt voor een dienst en kan klagen als hij vindt dat die niet goed is. Hij wordt klant van een bedrijf 'wegen' in een provincie of een bedrijf 'gemeentewerken' van een stad. De provinciale en gemeentelijke diensten veranderen van dienaars van burgers in baas over een bedrijf dat producten aan klanten levert. *Het is een proces van ontburgering.* Dat proces werd gedreven door elegante economische benaderingen, waarin het verschil tussen eigenaar en klant niet bestaat: er wordt gedacht in kosten van transacties, uitgedrukt in kosten voor organisaties. Het is gebaseerd op economische theorieën vooral van Coase, die er een Nobelprijs mee won.

Net als in de casus ervaren veel mensen deze transformaties als een proces van verlies. Als je dat managers bij de overheid aanreikte, was het misprijzend bedoelde antwoord: dat zijn mensen die bang zijn voor de toekomst. Ik bestreed dat oordeel. Volgens mij zagen die mensen dat de bureaucratie zich loszong van de samenleving. Dat is ernstig, omdat een bureaucratie verondersteld is dienend aan de samenleving te zijn en werkt naar en volgens een ideaalbeeld van de samenleving. Als dat niet meer het geval is, zullen zowel onze democratische organen als ons rechtssysteem, maar feitelijk alle instellingen van de overheid, niet meer functioneren zoals we dat mochten veronderstellen. Is dit te pessimistisch of is het al het geval, hoever zijn we op weg daar naar toe?

Stavolutie van bedrijfskundige methodologie

Als we terugkijken, zien we dat het gebruik van bedrijfskundige methoden en technieken nu als vanzelfsprekend wordt beschouwd. Zo'n proces waarin een verschijnsel groeit en

uiteindelijk als normaal wordt ervaren, noem ik stadiumgewijze evolutie, afgekort als stavolutie. Stavoluties zijn processen waarin patronen ontstaan, die we meestal als levensvorm herkennen, soms als ordening aanvaarden, zoals normen en waarden en uiteindelijk als normaal verschijnsel waarnemen. Ze bestaan in wisselwerking met de omgeving en bepalen die tegelijkertijd. Stavoluties horen bij leven. We leren in en door stavolutie bewegingen te coördineren, leren zo lopen, praten, lezen, schrijven. Ordeningen binnen groepen, zoals subgroepen en coalities, ontstaan in stavolutie. Relaties ontstaan in stavolutie. We wennen aan verschijnselen in stavolutie. We voeren bijvoorbeeld de euro in. Aanvankelijk hebben we er moeite mee om niet in guldens te denken, maar na verloop van tijd lukt dat. Veel doelen die tegenwoordig binnen overheden en door politici gesteld worden, kunnen alleen in stavolutie ontstaan omdat ze in wisselwerking tussen mensen ontstaan, een toestand bepalen, niet *maakbaar* zijn, zoals veiligheid, een democratisch Irak. Stavoluties die je als idee start, zijn kwetsbaar en kunnen gemakkelijk imploderen. Stavoluties kun je niet construeren, je kunt ze wel beïnvloeden door omstandigheden subtiel te veranderen.

Het invoeren van bedrijfskundige methoden in overheidsorganisaties kun je als stavolutie zien. Die begon in de tachtiger jaren met de no-nonsense benadering. Het paste kennelijk bij de toestand waarin we ons toen bevonden en nog steeds bevinden, want ze is doorgegaan. Hoe kun je de toestand omschrijven, waarin het gebruik van bedrijfskundige methoden in overheidsorganisaties kan groeien, zich in allerlei varianten kan gaan voordoen en uiteindelijk in een fase geraakt waarin ze als vanzelfsprekend worden gebruikt?

Bij mijn wijze van zien raken mensen door gebruik van moderne technologie in verbinding met mensen uit andere omgevingen en samenlevingen. Er is zo een toestand ontstaan waarin mensen en samenlevingen uit hun afzondering of beschutting zijn gehaald. Ordeningen die bestonden worden aangetast en gheredefinieerd. Er ontstaan stavolutionair nieuwe ordeningen. De kracht daarvan kan niet worden overschat. Uiteindelijk vallen dan bijvoorbeeld muren, zoals die in 1989 tussen Oost en West Duitsland. Maar nog belangrijker, intensivering van de contacten tussen mensen heeft geleid tot intensivering van internationale politieke en economische contacten die uitnodigen tot samenwerking tussen staten, tot wereldwijde schaalgrootten in het bedrijfsleven en tot internationale mobiliteit voor de burger. Deze ontwikkeling dwingt overheden tot het aangaan van nieuwe arrangementen op elk terrein, belastingen, sociale zekerheid, milieu. Die arrangementen gaan uit van gewenste ordening, ze zijn gedacht en worden onder druk geconstrueerd. Ze vormen interventies op bestaande ordeningen. Ordeningen die eerder stavolutionair ontstonden en vaak alleen maar stavolutionair kunnen ontstaan, wil men nu *maken*. Daar komt bij dat alle politici, die arrangementen aangaan, ook willen dat die worden nagekomen. Zij eisen van hun ambtenaren inzet, worden daarop door het parlement gecontroleerd. Zo ontstaat een toestand waarin ambtenaren willen, ja móeten kunnen beschikken over instrumenten die burgers dwingen tot ander gedrag. Het verlangen naar gebruik van bedrijfskundige methoden en instrumenten is geboren. Intussen is het stadium bereikt waarin het vanzelfsprekend is dat je het zo doet. Wie zich bij de overheid op een toppositie bevinden, worden managers van het concern overheid.

Zulke topmanagers raken verlamd als ze hun interventies ervaren als schade die ze aanrichten. Ze worden dan ook geselecteerd op hun vermogen om weinig gewicht te geven aan inhoud, uitgenodigd om onverschillig te kunnen zijn voor wat de burger overkomt en desondanks in harmonie met zichzelf te blijven. Anders kunnen ze niet interveniëren, dat volhouden en hun politieke baas ter wille zijn. Ze moeten pragmatisch zijn: wat werkt wel en wat niet om mijn doel te bereiken, ongeacht wat ik er voor waarde aan verbind. Procedure, vorm en proces gaan overheersen. Eindeloos vergaderen en papier schuiven om plannen en

doelen aan volgende lagen op te leggen is onontkoombaar. Om te kunnen dwingen, te controleren en af te rekenen moeten ze beleid expliciteren.

Politici en bestuurders zijn dubbel: ze zéppen dat ze naast de burgers staan, hun kant kiezen, zéppen dat ze burgers ruimte willen geven. Maar wat ze willen, drukken ze uit in doelen, beweren dat de burger vraagt om daadkracht om die doelen te bereiken en rechtvaardigen zo het gebruik van dwang in de vorm van 'construeren en macht'. Ze worden steeds minder ervaren als compaan van de burger. Ze parasiteren op de goodwill van de burger voor de overheid en merken inmiddels dat die goodwill langzaam maar zeker slinkt. Voorbeelden te over, vult u zelf maar in. En tegelijk moet je vragen: kan het anders als je internationaal mee wilt komen? Hoe zou dat er dan uit kunnen zien? Er moet ruimte zijn voor stavoluties, maar je moet ook kunnen construeren. Hoe doe je de dubbel? Voor dat antwoord ben ik hier niet gevraagd.

De dwingende overheid

Welk stadium in de stavolutie van dwang is inmiddels vanuit het oogpunt van de burger bereikt? Een casus om dat te laten zien.

Weggetje in Wijk bij Duurstede

Het is een landelijk geasfalteerd weggetje. De bermen zijn rafelig, er staan bomen in. Daartussendoor kijk je uit over weiden en grienden. Hier en daar een huis. Tegen de schemering zie je roedels reeën naast schapen en koeien. Hazen en konijnen springen in het rond.

Op een dag was het weggetje afgesloten. Het werd grondig verbouwd. Na een paar maanden lag er een gave strook asfalt, met aan weerszijden roze markering voor fietspaden nog eens extra afgescheiden door een onderbroken streep. Het was nu een strakke rechte weg die uitnodigde tot hard rijden. Om dat tegen te gaan werden hindernissen gebouwd, met per hindernis bordjes die aangeven welke richting voorrang heeft, met borden bij het begin van de weg die zeggen hoe hard je mag rijden. Er wordt nu regelmatig gecontroleerd op snelheidsovertredingen. Er worden bonnen uitgedeeld. De weg vraagt meer onderhoud om in die staat te blijven. Het is er onrustiger, minder landelijk.

De casus kan als metafoor worden opgevat. Ze laat zien hoe mensen, die eerder op grond van context hun gedrag konden bepalen, nu in een systeem worden geperst waarin hindernissen en regels gedrag afdwingen, dat bij het ontwerp van het systeem is verondersteld. Daarbij bepaalt niet de burger wat gewenst is, maar de ambtenaren van de gemeente in de betreffende plaats. Dit beeld is nu algemeen: ambtenaren bepalen hoe de omgeving en de samenleving eruit moet zien. Overheden volgen niet meer de ontwikkeling in de samenleving, maar menen die te mogen – en sommigen denken zelfs te móeten – bepalen. Vanuit die optiek is het te begrijpen dat overheden zoveel mogelijk vrijheden en zo min mogelijk controle willen. De afschaffing van het monistische stelsel bij gemeenten en overgang op het duale past bij die ontwikkelingen als een dak op een huis, omdat ze uitwerkt als een verhoging van de vrijheidsgraden van het ambtelijk apparaat. De vertegenwoordiger van de burger wordt gedwongen in abstracties te denken. Wat voor de burger in het dagelijks leven als klant van die overheid betekenis heeft, komt steeds meer als bij toeval door en wel wanneer het ambtelijk apparaat nog wil luisteren.

Dwang ziet er inmiddels uit als 800.000 bekeuringen per jaar voor te snel rijden. Als pogingen het gebruik van drugs te blokkeren. Als zwaaien met boetes en dwangbevelen door allerlei overheidsinstanties van de belastingen tot het UWV, van de Arbo tot de dijkgraaf. Dwingen tot door de overheid gewenst gedrag is binnen de overheid in stavolutie geraakt en wordt daar als normaal ervaren. Het past bij de vorm van organiseren die ik

eerder 'construeren en macht' heb genoemd. Burgers worden beschouwd als klanten en consumenten en zijn doelwit. Dit stelsel van dwang dat past bij die vorm van organiseren mag niet worden verward met de vorm van dwang die vanuit het rechtssysteem wordt uitgeoefend. Dat is erop gericht een toestand te scheppen waarin burgers zich vrij kunnen ontwikkelen. Er is een groot verschil tussen een bedrijfscontrolesysteem van het 'concern overheid' en het opsporingssysteem van de rechtsstaat. Inmiddels zie je dat het opsporingssysteem van de rechtsstaat wordt misbruikt als controle systeem van het concern overheid, de politie wordt bijvoorbeeld op de target uitschrijven van bekeuringen gezet. Tot mijn niet geringe verbazing zag ik in een artikel in de Volkskrant over het maken van programma's voor een politieke partij, dat er openlijk gesproken wordt over het gebruik van het rechtssysteem voor het bereiken van doelen van die partij en van de politiek in het algemeen. Het is wat mij betreft de opmaat naar een totalitaire staat waarin politieke partijen gebruikt worden om aan de macht te komen, het recht gebruikt wordt voor eigen doelen en de democratie stervende is. Er is reden voor grote bezorgdheid.

Terug naar de burger. Die ervaart toenemende dwang. Veel mensen worden onder dwang passief, anderen komen in verzet. Maar er zijn er ook die zo'n inrichting en functioneren van de overheid goed en geweldig vinden, die zo'n stelsel van dwang noodzakelijk achten en willen gebruiken om de wereld naar hun zin in te richten. Tot die categorie behoorde Volkert van der G. En uit een beschrijving van de ontwikkeling van Mohammed B. in de Volkskrant bleek dat hij in aanraking kwam met een dwingende bureaucratie, toen hij plannen had om sociale samenhang te verbeteren. Die plannen werden getraineed en daarna getorpedeerd. Hij is niet de enige die via zo'n ervaring een stavolutie van recalcitrantie in gaat. Zo'n stavolutie kan op allerlei manieren eindigen en zou vermoedelijk vroeger in een of andere vorm van klagen en mopperen zijn blijven hangen. Maar na 11/9 is zeer grof geweld een vorm die aan het repertoire van recalcitranten is toegevoegd en dat zullen we weten en ervaren.

Zelfreferentialiteit en media

Ook bij stavolutie van dwang weet je dat dwang alleen mogelijk is, als die past bij de toestand. Kennelijk kan dwang worden gehandhaafd. Hoe ziet een toestand eruit waarin je je dat kunt voorstellen? Om die toestand te kunnen herkennen kun je niet om het medium televisie heen. Weer een casus om te openen.

Wolkers bij Barend en Van Dorp

Van Dorp vroeg aan schilder/schrijver Jan Wolkers hoe belangrijk zijn vrouw Karina voor hem was. Hij noemde haar naam immers in elke zin. Wolkers wist even niets te zeggen. Na een korte pauze zei hij: 'Dat ik haar steeds noem, zegt toch al hoe belangrijk ze voor me is.' In aansluiting daarop vroeg Jan Mulder wat hij belangrijker vond: seks of een prachtig schilderij. Wolkers antwoordde dat die scheiding niet te maken is. Mulder hoorde het wel maar luisterde niet en ging door: "Wat is belangrijker voor jou: carrière of leven?" Opnieuw antwoordde Wolkers dat die scheiding niet te maken is. "Carrière, leven, mensen van wie je houdt en met wie je werkt, alles loopt door elkaar heen." Het gesprek kabbelde voort. Wolkers bleef veel aan het woord. Er werd steeds minder gevraagd.

Ten eerste valt op dat Mulder en Van Dorp verschijnselen uit hun context lichten. Wolkers kan dat niet zonder verbanden en invloeden die voor hem ook betekenis hebben te negeren. Zodra het verschil tussen wat voor Wolkers en de andere twee betekenis heeft duidelijk wordt, stagneert het gesprek.

Ten tweede valt op, dat Mulder vraagt naar betekenis, waarvan hij weet dat die kijkers trekt of vasthoudt. Als je met televisie geld wilt verdienen, gaat het erom dat je zoveel mogelijk

kijkers bereikt en vasthoudt. Je licht die verschijnselen en betekenissen, waarvan jij denkt dat die het doen, dan uit hun context.

Televisiemakers kunnen met stavolutes en toestanden moeilijk uit de voeten. Ordeningen die in stavolutie ontstaan hebben in het algemeen zo'n lange wordingsgeschiedenis, dat ze niet geschikt zijn om op tv te tonen, tenzij je in staat bent met een camera langdurig op een plaats of in een omgeving te verblijven en de cameraman over de sensibiliteit beschikt om een ontwikkeling waar te nemen. Onze huidige televisie-infrastructuur is daar niet op ingericht, er niet geschikt voor. Gevolg is dat televisie zich concentreert op events, op beelden die kijkers trekken en aanspreken. Dit nodigt uit tot een voortdurende staat van opwinding die in de afgelopen jaren ook bewust is opgezocht, maar intussen door iedereen die ik spreek, ook door journalisten zelf, als ongezond wordt ervaren. Desondanks: televisie is een medium dat specifieke eigenschappen heeft, waaraan presentatoren en programmamakers niet kunnen ontsnappen: je moet de kijker binden wil hij niet gaan zappen of in slaap vallen.

Ten derde valt op dat Mulder vraagt naar betekenis die verschijnselen voor Jan Wolkers hebben. Hij vraagt niet naar betekenis van verschijnselen voor anderen of voor de samenleving. Het individu staat in de programmering van Barend en Van Dorp centraal. Jan Mulder is als nar ingehuurd om vragen te stellen over de betekenis die het individu vanuit zichzelf aan verschijnselen geeft. Normen en waarden die in de samenleving heersen worden gebruikt om taboedoorbrekende vragen te stellen en zo de aantrekkelijkheid van het programma te verhogen. De formule is slim: ze maakt het mogelijk vragen te stellen die aansluiten bij zelfreferentialiteit, het voortdurend van jezelf uitgaan, vragen die taboedoorbrekend zijn, terwijl de naamdragers van het programma tegelijkertijd een aureool van maatschappelijke geëngageerdheid behouden.

Zelfreferentialiteit is kenmerkend voor onze tijd en wordt op tv uitvergroet en versterkt, want dat trekt kijkers. Emotie is een expressieve uitdrukking van betekenis voor een individu, ze is een krachtig beeld en zal scoren. Als zelfreferentialiteit domineert zullen opinies, als uitingen van wat voor iemand betekenis heeft, argumenteren en kennis verdringen. Wetenschappelijk inzicht verkleint de handelingsvrijheid: wie die kennis erkent, zal zich er bij nog steeds levende normen er immers ook naar moeten gedragen. Wetenschap vergroot de individuele mogelijkheden maar verkleint vrijheidsgraden, iets wat iemand die zelfreferentieel is nauwelijks kan verdragen. Wetenschap krijgt in een televisie maatschappij minder gewicht, dat zie je en merk je elke dag om je heen. De journalist heeft de invloedrijke positie van de wetenschapper overgenomen.

Hoe speel je de dubbel? Naar een eigentijdse democratie

Naast de invloed van tv is inmiddels ook de invloed van digitalisering van beelden niet te onderschatten. Foto's gaan nu met de snelheid van e-mail over de wereld. In westerse samenlevingen is een toestand ontstaan waarin beelden het dominante vehikel voor informatieoverdracht zijn geworden, zodat de eigenschappen van het medium tv de heersende toestand zijn gaan bepalen. Die eigenschappen hebben we aan de hand van de casus Wolkers bij Barend en Van Dorp uitgelicht.

Het medium televisie maakt het onmogelijk om complexe vraagstukken op te lossen, om stavolutes het gewicht te geven dat ze hebben. Televisie is op haar best als ze evalueert, kwesties aan de kaak stelt, de blik letterlijk verruimt, loze tijd vult. Televisie schept een toestand waarin snel scoren en zoveel mogelijk aandacht trekken past. Het medium tv eist bij elk probleem een doelstelling om dat probleem op te lossen, een plan om het uit te voeren, macht om het te realiseren, geld om medewerking te kopen. Inhoud is daaraan ondergeschikt. Nuanceren leidt af, is traag. Verwaarlozing van de nuance komt immers aan

de orde, als blijkt dat daaruit een probleem is ontstaan. Dat dan de oorzaak verwaarlozing van de nuance is, is vanuit tv-perspectief weinig interessant. Je kunt steeds opnieuw beginnen, alleen de toekomst is interessant. Kortom: *het medium televisie schept een toestand waarin dwang er uitziet als daadkracht en 'construeren en macht' als vorm van organiseren wordt versterkt.*

De invloed van een overgang op televisie als dominant medium voor informatieoverdracht kan niet worden overschat. Onze parlementaire democratie ontstond in een tijd dat boekdrukkunst en geletterdheid een toestand schiepen waarin wetenschap, denken en rationaliteit konden domineren. De procedures van de democratie en de rechtstaat zijn gebaseerd op de traagheid van wetenschap en geletterdheid. Toen Rumsfeld zich in 2004 voor een senaatscommissie moest verantwoorden over de gebeurtenissen in de gevangenis Abu Graib te Bagdad, zei hij dat de snelheid waarmee digitale foto's worden gedistribueerd, effecten oproept die onmogelijk met zorgvuldige procedures van het recht kunnen worden geplombeerd. Ik merk op dat dit niet alleen op het terrein van schending van de mensenrechten het geval is, maar op elk terrein waar beelden emoties kunnen communiceren.

Alle overwegingen samen leiden tot een conclusie: het is onontkoombaar dat de vorm van onze democratie en rechtstaat die passen bij boekdrukkunst, geletterdheid, wetenschap en rationaliteit in de 21ste eeuw zullen veranderen, waarbij niemand nu kan weten hoe die vorm eruit gaat zien. Wij zullen moeten accepteren dat we een tijdlang de dubbel moeten spelen: dat we gebruik maken van de oude vormen en tegelijkertijd zoeken naar nieuwe.

Kernpunt wordt of de samenleving zal accepteren dat de complexiteit van vraagstukken altijd vraagt om de beste mensen en wetenschap, dat geletterdheid en kennis daarbij moeten worden gebruikt. Hoe ziet een selectieproces eruit dat die capabele mensen aan de macht brengt en hoe worden deze geaccepteerd? Voorlopig ziet het ernaar uit dat mensen die op tv scoren de huidige structuren gebruiken om aan de macht te komen. Of dat ook degenen zijn die in staat zijn de problemen op te lossen, is maar zeer de vraag. Het is allerminst zeker dat de uitkomst ons zal plezieren.

Het is onontkoombaar dat mensen aan de top van het OM op weg naar een andere democratie de dubbel moeten spelen. Om dat te kunnen moeten ze de wetmatigheden van tv begrijpen, uitbuiten of vermijden. Een voorbeeld om dat te laten zien.

Het aanklagen van Erik O.

Maakte Erik O. in Irak op patrouille gebruik van disproportioneel geweld dat leidde tot de dood van een Irakees door een kogel? Was het dood door schuld, was het opzet of was het een ongelukje? Mag het openbaar ministerie zich de positie toekennen om dit geval te kunnen en te mogen beoordelen? Op tv werd ingezoomd op het geval op zich. Natuurlijk wordt de vertegenwoordiger van het OM, als hij bij het indienen van de aanklacht in een tv-programma optreedt over het geval op zich bevroegd. Dat past bij het medium. Maar de betekenis van de aanklacht, – 'Is Erik O. schuldig of niet?' – ligt mijns inziens niet in het geval op zich, in de vraag of hij al dan niet fout gehandeld heeft, maar in de toestand die door het aanklagen ontstaat. Daardoor werd voor iedereen bevestigd dat onze jongens er niet lopen als bezettingsmacht waarbij burgers schietschijf zijn. Door de aanklacht werd hun positie en de toestand waarin ze leven duidelijk. Er kon een stavolutie ontstaan waarin mensen weer aandacht kunnen geven aan werken en bouwen, met elkaar kunnen samenwerken en een overheid kunnen vertrouwen. Wat zou meer hebben bijgedragen aan de veiligheid van onze jongens? De Apache-helicopters, de hauwitzers, al ons wapentuig of de aanklacht tegen gebruik van disproportioneel geweld? Het is vanzelfsprekend dat die vraag in de media niet werd gesteld! Zodra de aanklacht zijn werk gedaan heeft is verder spitten in juridische

procedures niet meer effectief. Wooldrik zei in een interview, gepubliceerd in Binnenlands Bestuur "Strafrecht dat doorschiet, verliest gezag".

Voor het OM is wezenlijk dat haar aangrijpingspunt ligt in het handhaven van een toestand waarin mensen zich veilig voelen en dat dit uitgaat boven het belang van een individu. Die argumentatie past echter niet bij een zelfreferentiële samenleving en argumenteren past slecht bij tv. Je kunt daarom als OM beter geen commentaar geven bij events, tot het moment aanbreekt dat je wat kunt vertellen over een toestand die toonbaar is en waar het uiteindelijk om gaat.

Terug naar het begin. Bij het beschrijven van de ontwikkelingen die een hoofdofficier heeft meegemaakt word je je er nog meer van bewust dat het OM in het hart van de ontwikkelingen van onze tijd zit. Je wordt als officier en daarmee als OM op twee manieren beoordeeld: de media die een event centraal stellen en toetsen hoe empathisch je als OM bent geweest en de rechter die naar een zorgvuldig toepassen van de wet kijkt. Je moet als OM de dubbel kunnen spelen: je moet zowel de realiteit van de burger als de realiteit van de bestuurder, politicus en ambtenaar kunnen waarderen en honoreren.

Het is in zulke omstandigheden voor een OM principieel onmogelijk applaus te krijgen. Je zult als hoofdofficier dan ook regelmatig worden geconfronteerd met de vraag, wat de betekenis was van wat je wilde beschermen en wat je eigenlijk beschermdde. Waar en hoe trek je een streep? Je ontkomt er in de huidige omstandigheden niet aan, af en toe kort door de bocht te willen om enige tijd later te constateren dat je bent uitgeleden. Dat geldt voor Procureurs Generaal, Hoofdofficieren en Officieren.

Als dan een Hoofdofficier afscheid neemt en met pensioen gaat, zoals jij, Henk Wooldrik, is er voor ons het moment om met onze hoed te zwaaien, uitbundig dank te zeggen voor wat jij en je collega's doen, onze empathie voor jullie te tonen. Jullie moeten je laten leiden door 'gevoel voor realiteit'. Laat dat nou juist de titel zijn van het boek dat ik je graag bij dit afscheid ten geschenke wil geven.